

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ**

**Кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології
факультету № 6**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**навчальної дисципліни «Напрями розвитку науки судової
експертології» освітньої програми третього (доктора філософії)
освітньо-наукового рівня вищої освіти**

**081 Право
(правозастосування)**

За темою 5

**Напрями розвитку організаційних основ судових
експертиз**

Харків 2022

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.10.2023 № 9

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 18.10.2023 № 9

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 29.10.2023 № 9

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол від 25.08.2022 р. № 7)

Розробники:

Завідувач кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ д.ю.н., професор Щербаковський М. Г.

Рецензенти:

Професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, д.ю.н., професор Степанюк Р. Л.

Вчений секретар секретаріату вченої ради Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка к. ю. н., професор Коваленко В.В.

План лекції

1. Державні судово-експертні установи України та їх функції

2. Організація проведення судової експертизи

Література

1. Експертизи у судочинстві України: посібник / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 504 с.
2. Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій. К., 2007.
3. Макаренко Е. І. Негодченко О. В. , Тertiшник Н. Н. Експертизи на досудовому слідстві: посібник. Днепропетровськ., 2001.
4. Щербаковский М. Г. Судова експертологія : посібник. Харків, 2009.
5. Щербаковський М.Г. Призначення та проведення судових експертиз: посібник. Харків, 2011.
6. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.
7. Судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. 424 с.

1. ДЕРЖАВНІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНІ УСТАНОВИ УКРАЇНИ ТА ЇХ ФУНКЦІЇ

Державні судово-експертні установи створюються органами виконавчої влади спеціально для організації і проведення судових експертиз або для здійснення діяльності, однією зі сторін якої є виконання судово-експертних досліджень.

Функції судово-експертної установи можуть виконувати окремі підрозділи (відділи, лабораторії, групи експертів, комісії експертів), що існують в неекспертних державних установах. Необхідною умовою в цьому випадку є те, що проведення судових експертиз входить у коло службових обов'язків співробітників цих підрозділів (груп) або судові

експертизи проводяться ними регулярно на постійній основі. Прикладом таких структурних підрозділів є групи судових експертів у судово-психіатричних, наркологічних неекспертних установах.

До державних спеціалізованих установ, що здійснюють судово-експертну діяльність в Україні, згідно зі ст.7 Закону України „Про судову експертизу” відносяться:

- науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України;
- науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;
- експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

При призначенні експертиз необхідно дотримуватися правила, відповідно до якого вони проводяться в першу чергу в державних спеціалізованих установах і відомчих службах, у яких організоване їх проведення.

У Міністерстві внутрішніх справ України функціонує експертно-криміналістична служба, що має наступну структуру.

Центральним організуючим, методичним і координуючим органом експертно-криміналістичної служби Міністерства внутрішніх справ є Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України (ДНДЕКЦ). Центром вирішуються наступні завдання: аналізуються і вивчаються проблеми експертної практики; здійснюється методичне і технічне забезпечення діяльності експертно-криміналістичних центрів органів внутрішніх справ у областях; координується розробка і впровадження нових технічних засобів, методик дослідження, передового досвіду роботи експертів; організовується робота з підготовки експертів та

підвищення їх кваліфікації і ін.

Крім головного органу, експертно-криміналістична служба включає наступні науково-дослідні експертно-криміналістичні центри (НДЕКЦ):

- НДЕКЦ при Головному управлінні МВС України в Автономній республіці Крим;
- НДЕКЦ при обласних управліннях МВС України;
- НДЕКЦ на транспорті з відділеннями при управліннях МВС України на залізницях;
- НДЕКЦ при управлінні МВС України в м. Києві;
- НДЕКЦ при управлінні МВС України в м. Севастополі.

У *Міністерстві юстиції України* діє мережа науково-дослідних інститутів судових експертиз (НДІСЕ), кожний з яких забезпечує потреби правоохоронних і судових органів декількох областей:

- Дніпропетровський НДІСЕ. Зона обслуговування: Дніпропетровська, Запорізька області;
- Донецький НДІСЕ. Зона обслуговування: Донецька, Луганська області;
- Київський НДІСЕ. Зона обслуговування: Вінницька, Житомирська, Київська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області;
- Львівський НДІСЕ. Зона обслуговування: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області;
- Одеський НДІСЕ. Зона обслуговування: Одеська, Херсонська, Миколаївська, Кіровоградська області;
- Харківський НДІСЕ. Зона обслуговування: Полтавська, Сумська, Харківська області.

Управління системою НДІСЕ здійснює Департамент експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України.

У *Міністерстві охорони здоров'я України* діє наступна система судово-медичних установ:

- Головне бюро судово-медичної експертизи;
- бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних державних адміністрацій.

Науково-методичне керівництво системою судово-медичних установ здійснює Головне бюро судово-медичної експертизи, начальник якого обіймає посаду Головного судово-медичного експерта в Міністерстві охорони здоров'я України.

Систему судово-психіатричних установ складають:

- Український науково-дослідний інститут соціальної і судової психіатрії та психології;
- центри судово-психіатричних експертиз у м. Києві та м. Донецьку;
- відділення амбулаторних і стаціонарних судово-психіатричних експертиз, які є структурними підрозділами психоневрологічних (психіатричних) лікарень або диспансерів.

Судово-психіатричні установи підрозділяються на заклади із звичайним, посиленням та суворим наглядом.

Головним судово-психіатричним експертом Міністерства охорони здоров'я України є керівник Київського міського центру судово-психіатричних експертиз.

У *Міністерстві оборони України* діють:

- Центр судових експертиз МО України;
- судово-медичні лабораторії по напрямках оперативного командування Збройних Сил України.

Експертні установи *Служби безпеки України* складають Експертно-криміналістична служба Центрального управління СБ України та

експертно-криміналістичні групи в обласних органах Служби безпеки України.

Проведення експертиз у державних судово-експертних установах має ряд переваг. Достоїнством таких установ є їх спеціалізація, націленість на виконання багатогранних завдань, з яких складається судово-експертна діяльність. До них відносяться:

- а) проведення судових експертиз;
- б) проведення наукових досліджень, які покликані забезпечити теоретичну обґрунтованість експертної діяльності;
- в) методичне забезпечення проведення експертиз, трансформація неекспертних методів дослідження в експертні, створення експертних методик вирішення типових завдань відносно різних об'єктів, апробація нових методик і впровадження їх у практику;
- г) підготовка експертів і підвищення їх кваліфікації;
- д) методична робота зі слідчими, інформування їх про сучасні можливості судових експертиз, про правильну підготовку об'єктів і матеріалів, що направляють на дослідження.

У державних експертних установах (службах) є штат підготовлених кваліфікованих фахівців різних профілів, здатних оперативно вирішувати різноманітні питання по одній кримінальній справі, у тому числі шляхом проведення комплексних досліджень у різних процесуальних формах (комплекс експертиз, комплексні експертизи).

В експертних установах склалася ефективна практика підготовки експертів різних спеціальностей. Вона полягає в тому, що фахівець із вищою освітою не менше року вивчає методичні основи досліджень у рамках певної експертної спеціалізації, а також процесуальні і методичні положення проведення судових експертиз у цілому. По закінченню підготовки фахівець проходить атестацію на право самостійного проведення експертиз, тобто здає іспит експертно-кваліфікаційній комісії,

яка включає досвідчених експертів відповідного профілю, а також фахівця із процесуального права. Рівень професійної підготовки експертів підлягає перегляду зазначеними комісіями кожні п'ять років.

Матеріально-технічне забезпечення експертних установ дозволяє проводити різноманітні дослідження на рівні, що відповідає сучасним вимогам. В експертних установах, крім загальнотехнічного й наукового обладнання, використовується апаратура й пристрої, спеціально розроблені для судово-експертних досліджень (наприклад, порівняльний мікроскоп, пристрій для лову куль і ін.).

У державних експертних установах налагоджена оптимальна організація експертної і науково-дослідної роботи, а також здійснюється поточний контроль із боку керівників за строком і якістю проведених експертиз. Крім того, за певний період часу провідними спеціалістами проводиться рецензування експертиз, проведених менш досвідченими співробітниками, з метою усунення недоліків методичного характеру при проведенні наступних експертних досліджень. Регулярно здійснюється взаємне рецензування експертних висновків фахівцями тих самих спеціальностей, але різних експертних установ.

В основу діяльності експертних установ покладено територіальний принцип обслуговування правоохоронних органів та судів по виконанню призначених експертиз. Це забезпечує своєчасне й оптимальне проведення експертних досліджень.

Основні функції державних судово-експертних установ.

Загальною функцією судово-експертних установ є судово-експертне і техніко-криміналістичне забезпечення діяльності органів внутрішніх справ, інших правоохоронних органів, судів у попередженні, розкритті й розслідуванні злочинів і виявленні інших правопорушень.

Основна функція державних судово-експертних установ – це проведення експертиз за завданнями органів внутрішніх справ, податкової

міліції, прокуратури, служби безпеки, прикордонної служби, судів по кримінальних, цивільних, господарських справах і справах про адміністративні правопорушення.

Співробітники судово-експертних установ залучаються як спеціалісти при проведенні слідчих дій у відповідності до ст. 128¹ КПК України.

З урахуванням наявності в експертних установах високотехнічного обладнання, широкого спектра фахівців різного профілю і методик вирішення різноманітних завдань у судово-експертних установах здійснюється проведення неекспертних досліджень на прохання митних органів, державних, колективних, приватних підприємств і фізичних осіб.

Крім практичної експертної діяльності для забезпечення завдань судочинства, в судово-експертних установах проводиться науково-дослідна робота в сфері судово-експертного і техніко-криміналістичного забезпечення, спрямована на розвиток наукових основ теорії судової експертизи та розробку методичних положень (загальних і окремих методик дослідження) певних видів судових експертиз. Розробляються техніко-криміналістичні і експертні засоби (прилади, апаратура, комплекти, інструментарій, матеріали та ін.) і забезпечується їх впровадження та використання в практичній судово-експертній діяльності.

Для розгляду найбільш важливих питань розвитку судової експертизи, що мають міжвідомчий характер, при Міністерстві юстиції України створена Координаційна рада з проблем судової експертизи.

На Координаційну раду покладається обговорення та розроблення рекомендацій з наступних питань:

- забезпечення найповнішого задоволення потреб судів, органів дізнання і досудового слідства у судово-експертних дослідженнях;
- розвиток мережі судово-експертних установ та збільшення

обсягів і видів судових експертиз, впровадження нових видів експертиз;

- вдосконалення процесуального законодавства України про проведення судової експертизи;
- узгодження відомчих нормативних актів (положень, інструкцій, наказів), що регламентують порядок проведення судових експертиз і діяльність установ і служб судових експертиз;
- створення нових видів судових експертиз, організаційні й методичні засади яких потребують об'єднання зусиль судово-експертних установ (служб) різних відомств;
- визначення актуальності і пріоритетності основних напрямів науково-дослідних робіт і конкретних тем, які вимагають спільного і погодженого розроблення, та редакційно-видавничої діяльності з питань судової експертизи;
- вдосконалення організаційних засад проведення міжвідомчих комплексних експертиз;
- обмін науково-технічною інформацією та статистичними даними по профілю діяльності;
- розробка загальних положень щодо атестації судових експертів та діяльності відомчих експертно-кваліфікаційних комісій;
- удосконалення форм навчально-методичної роботи з посадовими особами, які призначають судові експертизи;
- формування державного реєстру судових експертів;
- розробка загальних вимог щодо підготовки кадрів для судово-експертних установ і підвищення їх кваліфікації;
- організація міжвідомчого інформаційного банку судових

експертиз;

- проведення міжвідомчих науково-методичних конференцій, семінарів, шкіл із проблем судової експертизи;
- встановлення і розвиток міжнародного співробітництва та обмін науково-технічними досягненнями в галузі криміналістики й судової експертизи;
- здійснення інших організаційних заходів, спрямованих на розвиток діючих і впровадження нових видів судових експертиз.

Для забезпечення достовірних результатів дослідження в судово-експертних установах постійно здійснюється експлуатаційно-технічне і метрологічне забезпечення обладнання і техніко-криміналістичних засобів, що використовуються при проведенні експертних досліджень.

Співробітники судово-експертних установ постійно взаємодіють із слідчими, дізнавачами, прокурорами та суддями, здійснюючи надання науково-методичної, довідкової і консультаційної допомоги з питань призначення судових експертиз шляхом проведення лекцій, практичних занять, семінарів, особистих консультацій.

Провідні фахівці судово-експертних установ беруть участь у експертно-кваліфікаційних комісіях з перевірки спроможності обізнаних осіб самостійно проводити експертні дослідження на рівні сучасних вимог.

Важливу роль відіграє проведення перевірочних досліджень у судово-експертних установах в стадії порушення кримінальної справи за завданнями оперативно-розшукових підрозділів. Результати вказаних досліджень співробітники підрозділів НДІСЕ МЮ України оформлюють „Висновком спеціаліста”, НДЕКЦ МВС України – „Довідкою експерта”. Ці непроцесуальні документи містять інформацію, яка є підставою порушення кримінальної справи згідно зі ст. 94 КПК України. Наприклад,

перевірочними дослідженнями встановлюється належність речовини до наркотичних засобів, предмета до холодної зброї, підробка грошової купюри і т.д. Аналогічні завдання вирішують судово-медичні експерти, здійснюючи медичне дослідження громадян з метою встановлення ступеня тяжкості отриманих ними ушкоджень, факту полових зносин з потерпілою і ін. Отримані результати відображаються в „Акті медичного дослідження” і також слугують підставою для порушення кримінальної справи. Зазначені довідки, висновки, акти не є джерелами доказів у кримінальній справі і не замінюють експертиз. Після порушення кримінальної справи ті ж об'єкти піддаються дослідженню для вирішення тих самих та інших питань, але вже в рамках призначеної судової експертизи.

Важливою функцією державних судово-експертних установ є проведення профілактичної роботи з попередження злочинів. Ця діяльність спрямована на виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину, і розробку заходів щодо їх усунення. Чинне законодавство не відносить судово-експертні установи і їх співробітників до суб'єктів профілактичної діяльності, однак обов'язок по виявленню причин і обставин, що сприяють вчиненню злочинів, покладає на експертні установи відомчими нормативними актами. Зокрема, пп. 5.2.2.1 Настанови „Про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України” закріплює цю функцію як обов'язок експерта. Профілактична діяльність співробітників державних судово-експертних установ реалізується в процесуальній і непроцесуальній формах.

Процесуальна форма профілактичної роботи полягає в тому, що при проведенні експертного дослідження з конкретної кримінальної справи експертом можуть бути встановлені умови й причини, які сприяли (могли сприяти) вчиненню злочинної події. З урахуванням своїх спеціальних знань експертом пропонуються конкретні заходи щодо усунення

виявлених фактів з метою попередження вчинення нових злочинів. Наприклад, у процесі проведення автотехнічної експертизи встановлено, що зіткненню автомобілів, яке призвело до тяжких наслідків, сприяла відсутність необхідного знака на перехресті доріг. Експертом було зроблено відповідне повідомлення про належне обладнання перехрестя дорожніми знаками.

Ініціатива у встановленні цих обставин може виходити від слідчого або експерта. У першому випадку слідчий формулює відповідне завдання експертові в постанові про призначення експертизи. Виявлені фактичні дані і обставини, що сприяли вчиненню злочину, а також пропозиції експерта і заходи щодо попередження аналогічних злочинів відображаються у тексті висновку експерта. У другому випадку експерт з особистої ініціативи виявляє умови й причини, які сприяли (могли сприяти) вчиненню розслідуваного злочину. Встановлені факти й заходи щодо попередження аналогічних злочинів викладаються в окремому документі – „Повідомленні про обставини, які сприяли (могли сприяти) вчиненню злочину”. Зазначене повідомлення направляється слідчому або органу, який призначив експертизу, одночасно з висновком експерта. У повідомленні коротко викладаються: номер кримінальної справи; орган або особа, яка призначила експертизу; номер експертизи; коротка фабула злочину; обставини або факти, які могли сприяти його вчиненню. Повідомлення засвідчується підписом експерта.

Такі профілактичні рекомендації (повідомлення), що винесені за результатами розслідування конкретної кримінальної справи, є підставою для подання про вживання заходів по усуненню причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, внесеного слідчим, прокурором, органом дізнання у відповідні органи, організації, посадовим особам у відповідності зі ст. 23¹ КПК України.

Непроцесуальна форма профілактичної роботи реалізується шляхом

узагальнення експертної практики та (або) наукових досліджень. За результатами узагальнень експертних висновків і досліджень:

- складаються повідомлення компетентним органам про виявлені обставини, що сприяли вчиненню одного, але частіше декількох злочинів, і можливі заходи для їхнього усунення. Так, за результатами декількох експертиз по технічному дослідженню документів, проведених по різних кримінальних справах, було встановлено, що технічній підробці підписів сприяють особливі властивості паперу бланків. Пропозиція експертів про заміну паперу, направлена у відповідне відомство, була реалізована при наступному виготовленні документів;
- проводяться заняття із зацікавленими особами по навчанню розпізнавання слідів злочину, пов'язаних з підробкою документів, цінних паперів, порушенням цілісності пломб і інших замикаючих устроїв і т. п.;
- використовуються техніко-криміналістичні засоби і методи в ході профілактичних заходів, проведених підрозділами правоохоронних органів. Так, аналіз декількох десятків експертних висновків показав, що дорожньо-транспортні пригоди, що відбулися в результаті відриву причепа певної марки від тягача, обумовлені конструктивним недоліком дишла причепа. У ході запобіжних заходів, проведених працівниками ДАІ за участю співробітників експертних установ, були виявлені потенційно небезпечні транспортні засоби.

В державних судово-експертних установах постійно здійснюється підготовка експертних кадрів, підвищення кваліфікації атестованих експертів.

Особа, яка залучається як судовий експерт, повинна задовольняти ряд обов'язкових вимог. Так, у відповідності до ст. 10 Закону України „Про судову експертизу” судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Крім того, фахівці державних спеціалізованих установ і відомчих служб, які проводять судові експертизи, повинні мати вищу освіту, пройти відповідну підготовку та атестацію як судові експерти певної спеціальності.

Метою атестації судового експерта є оцінка професійного рівня фахівців, які залучаються до проведення судових експертиз або беруть участь у розробках теоретичної та методичної бази судової експертизи. Залежно від спеціалізації їм присвоюється кваліфікація судового експерта з правом проведення певного виду експертизи.

Порядок проведення атестації і присвоєння кваліфікаційних класів визначається міністерствами та відомствами, у систему яких входять спеціалізовані установи і відомчі служби, що проводять судові експертизи. Так, у відповідності до ст. ст. 9, 10, 16, 17 та 21 Закону України „Про судову експертизу” наказами Міністерства юстиції України затверджені Положення про кваліфікаційні класи судових експертів, Положення про державний Реєстр атестованих судових експертів і Положення про експертно-кваліфікаційні комісії і атестацію судових експертів.

Відповідно до цих документів у системі Міністерства юстиції України створені Центральна експертно-кваліфікаційна комісія Міністерства юстиції України (ЦЕКК) і експертно-кваліфікаційні комісії (ЕКК) **науково-дослідних** інститутів судових експертиз.

Основними завданнями ЦЕКК Міністерства юстиції України є:

- визначення порядку та умов проходження підготовки фахівців, що мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта;

- проведення атестації з метою присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта фахівцям, які не є працівниками державних спеціалізованих установ;
- розгляд питань дисциплінарної відповідальності судових експертів, що не є працівниками державних спеціалізованих установ.

Крім того, ЦЕКК виступає як апеляційна комісія з розгляду скарг фахівців науково-дослідних установ судових експертиз на рішення експертно-кваліфікаційних комісій установ.

Основні функції ЕКК:

- визначення рівня професійної підготовки фахівців, які працюють у штаті науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту України, шляхом їх атестації з метою присвоєння (підтвердження) кваліфікації та/або кваліфікаційного класу судового експерта;
- розгляд питань дисциплінарної відповідальності судових експертів, які працюють у штаті науково-дослідних установ судових експертиз.

До складу комісій входять висококваліфіковані фахівці науково-дослідних установ судових експертиз, які мають кваліфікацію судового експерта і стаж практичної роботи не менше п'яти років з тих експертних спеціальностей, з яких комісія присвоює (підтверджує) кваліфікацію судового експерта.

Аналогічні ЕКК діють в системі експертних установ Міністерства охорони здоров'я України та експертно-криміналістичної служби МВС України.

На підставі рішення експертно-кваліфікаційних комісій у державний Реєстр атестованих судових експертів вносяться дані про осіб, яким присвоєна кваліфікація судового експерта. Цей Реєстр є офіційною

автоматизованою системою обліку фахівців, яким органи дізнання, досудового слідства і суди зобов'язані переважно доручати проведення судових експертиз.

Крім зазначених функцій, загальних для всіх державних експертних установ, у Науково-дослідних експертно-криміналістичних центрах МВС України додатково формуються і ведуться криміналістичні обліки (слідотеки). У цих обліках зосереджують об'єкти, виявлені й вилучені з місць нерозкритих злочинів. До них відносяться: стріляні кулі, гільзи, фальшиві гроші, цінні папери, сліди пальців рук, взуття, знарядь злому, транспортних засобів і інші матеріальні сліди.

Криміналістичні обліки використовуються для інформаційного забезпечення оперативно-розшукових заходів і слідчих дій, зокрема:

- ідентифікації осіб, які вчинили злочин;
- ідентифікації об'єктів, сліди яких виявлені на місці події;
- установлення факту вчинення декількох злочинів тим самим злочинцем або з використанням того самого знаряддя;
- установлення особистості невпізнаних трупів і осіб, які приховують свої анкетні дані.

2. Організація проведення судової експертизи

Законом України „Про судову експертизу” і кримінально-процесуальним законодавством передбачається можливість проведення експертиз як у державній експертній установі, так і поза нею. Варто дотримуватися принципу, відповідно до якого експертиза повинна проводитися в державній експертній установі (службі), якщо в неї є відповідні фахівці.

Організація проведення експертизи в державній експертній установі.

Проведення судово-експертного дослідження в державних експертних установах на досудовому слідстві регламентується ст.198 КПК України. Експертиза призначається в ту експертну установу або підрозділ відомчої служби, які обслуговують територію органу розслідування. Слідчий направляє у відповідну установу постанову про призначення експертизи, організовує доставку об'єктів, необхідних для проведення дослідження і дачі висновку.

Організація експертного дослідження покладається на керівника експертної установи, яким є директор (начальник, завідувач) державної судово-експертної установи, або прирівняного до нього спеціалізованого підрозділу. Керівник державної судово-експертної установи, крім адміністративних функцій, наділений певними процесуальними повноваженнями. Він вивчає матеріали, що надійшли, і може сам призначити експерта або декількох експертів із числа співробітників даної установи для виконання експертизи; установити строк її проведення або передати вирішення цих питань керівникові відповідного структурного підрозділу (начальникові відділу, завідувачеві лабораторією, сектором і т.п.).

Обов'язковою додатковою юридичною підставою проведення експертизи співробітником експертної установи, як ми вже відзначали вище, є вказівка керівника на постанові слідчого про призначення експертизи.

Нерідко в постановах слідчі вказують про призначення хімічної, акустичної, графологічної, фізико-технічної та інших експертиз, яких відповідно до існуючої класифікації судових експертиз не існує. У цьому випадку керівник, виходячи зі змісту питань і виду об'єктів, що надійшли,

сам визначає рід експертизи і доручає дослідження відповідному експерту. Якщо в одній постанові сформульовані питання, вирішення яких стосується компетенції різних експертів, то в цій ситуації керівник експертної установи, виходячи зі змісту завдання, самостійно визначає відповідність питань тому або іншому виду експертиз і доручає їх проведення експертам відповідних спеціальностей.

Якщо слідчий у резолютивній частині постанови вказує прізвище конкретного співробітника експертної установи, якому він доручає проведення експертизи, то керівник зобов'язаний виконати цю вимогу. Якщо проведення експертизи неможливо доручити зазначеному експерту у зв'язку зі знаходженням його у відпустці, хворобою, звільненням або з інших причин, керівник повинен письмово сповістити про це слідчому. Тільки після одержання згоди на заміну експерта керівник експертної установи доручає проведення експертизи іншому співробітнику.

Керівник вправі повернути постанову про призначення експертизи, представлені для її проведення об'єкти і матеріали справи без виконання при наявності відповідних підстав. Відмова оформляється відповідним листом, у якому вказуються мотиви повернення.

У випадку, коли в ході проведення експертизи виникає необхідність у проведенні досліджень, не указаних у постанові, але таких, що мають значення для розслідуваного злочину (наприклад, при виявленні експертом на предметах-носіях мікрооб'єктів різної природи), керівник з ініціативи експерта без узгодження зі слідчим вправі організувати таке дослідження силами співробітників установи.

Керівник експертної установи вправі дати вказівку про проведення дослідження декількома експертами, організовуючи проведення комісійної або комплексної експертизи. При цьому із числа членів комісії

призначається провідний експерт (голова), який виконує роль керівника групи. Провідний експерт не має ніяких процесуальних переваг перед іншими експертами при вирішенні питань. Він має ті самі права та обов'язки, що й будь-який експерт у кримінальному процесі, і виконує лише організаційні функції: скликає наради експертів, планує, координує виконання програм досліджень, здійснює зв'язок з керівниками різних підрозділів або установ, складає проект висновку і т. ін.

Іноді для проведення всебічного, повного дослідження необхідно залучити фахівця іншої спеціальності з неекспертної установи, організації або підприємства (наприклад, у зв'язку з відсутністю складного аналітичного обладнання, необхідного для проведення фізичного або хімічного аналізу). Керівник експертної установи не вправі зробити це самотійно без дозволу слідчого, який призначив експертизу. У цьому випадку на адресу слідчого направляється лист керівника або клопотання експерта, у яких рекомендується відповідний фахівець або установа, співробітників якої доцільно залучити до участі у проведенні експертизи. Залучення такого фахівця до проведення експертизи здійснюється з дотриманням вимог частини 3 ст. 196 КПК України.

Разом з тим, згідно з п. 1.5 „Інструкції про проведення судово-медичної експертизи” допускається без узгодження з особою, яка призначила судово-медичну експертизу, залучати як експертів професорів, викладачів кафедр судової медицини, фахівців установ охорони здоров'я й інших відомств. У цій ситуації до початку проведення експертизи слідчим доцільно встановити правосуб'єктність обізнаної особи, яка залучається керівником судово-медичної установи до проведення досліджень як експерт.

Керівник експертної установи зобов'язаний забезпечити умови, необхідні для проведення досліджень: наявність обладнання, приладів,

матеріалів, засобів інформаційного забезпечення, дотримання правил техніки безпеки і виробничої санітарії та ін., схоронність представлених об'єктів дослідження і матеріалів справи.

Оскільки проведення судових експертиз є посадовим обов'язком співробітника державної експертної установи, то при прийнятті постанови про призначення експертизи до свого проведення він не попереджується щораз керівником установи про кримінальну відповідальність. Права, обов'язки й відповідальність судового експерта вивчаються співробітниками установи при підготовці до здачі іспиту на право самостійної експертної роботи експертно-кваліфікаційній комісії.

Юридичним фактом, що визначає момент вступу посадової особи як судового експерта у кримінальний процес, і одночасно попередженням про кримінальну відповідальність за відмову від дачі висновку згідно зі ст. 385 КК України й дачу свідомо неправдивого висновку згідно зі ст. 384 КК України є розпис особи у журналі реєстрації експертиз про одержання копії постанови і речових доказів. Рідше це відбувається після розпису експерта в першому екземплярі постанови про призначення експертизи при безпосередньому врученні йому слідчим матеріалів експертизи і копії постанови з візою керівника експертної установи. Після виконання відзначених процедур обізнана особа набуває статусу експерта по розслідуваній кримінальній справі з обов'язками та правами, що випливають із цього.

Керівник експертної установи особисто або через керівників структурних підрозділів контролює строк проведення експертизи. Процесуальний закон не вказує конкретні строки проведення експертизи. Це, як правило, визначається особливостями і кількістю представлених об'єктів, обсягом і складністю поставлених на вирішення експерта питань. Відповідно до відомчих нормативних актів Міністерства юстиції,

Міністерства внутрішніх справ і Міністерства охорони здоров'я України строки проведення експертиз встановлюються керівником експертної установи (його структурного підрозділу) у межах:

- 10 днів – відносно матеріалів з невеликою кількістю об'єктів і нескладних за характером досліджень експертиз;
- одного місяця – щодо матеріалів з більшою кількістю об'єктів або складних за характером досліджень.

Якщо експертиза не може бути виконана в зазначений термін, більший строк встановлюється за домовленістю з органом або особою, які призначили експертизу, після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів. Попереднє вивчення матеріалів не повинно перевищувати п'яти днів. У строк проведення експертизи, прийнятої до проведення, не включається час виконання клопотань експерта, пов'язаного з витребуванням додаткових матеріалів або усуненням інших недоліків, допущених слідчим, який призначив експертизу.

Керівник експертної установи не тільки організовує проведення експертизи. Керівник особисто або через керівника структурного підрозділу має право контролю за проведеним дослідженням, відповідністю застосовуваних методик сучасним вимогам і правильністю процесуального оформлення висновку експерта. При контролі якості експертизи обов'язково перевіряється:

- 1) дотримання процесуальних і інших правових вимог до проведення досліджень і оформлення їх результатів;
- 2) повнота досліджень і опису їх ходу;
- 3) адекватність методів дослідження представленим об'єктам і поставленим завданням;
- 4) повнота відповідей на поставлені питання і дотримання експертом меж компетенції;

5) дотримання встановлених строків проведення експертизи.

Керівник не вправі порушувати принцип незалежності експерта, тобто втручатися в процес формулювання остаточних висновків, давати вказівки, які прирікають зміст висновків по конкретній експертизі, зобов'язати експерта дати певний висновок, нав'язати свою точку зору відносно проведених досліджень, відсторонити експерта від проведення призначеної експертизи. Керівник може робити зауваження методичного характеру, що стосуються вибору методу (методик) дослідження, кращої аргументації висновків, і інші рекомендації, які можуть бути враховані експертом. При неякісному оформленні висновку керівник повертає його експерту для усунення недоліків.

Якщо керівник експертної установи не погоджується з думкою експерта відносно поставлених питань, він має право організувати проведення комісійної експертизи. До складу комісії включається експерт, з думкою якого керівник не згодний. Експерти комісії у випадку згоди між собою підписують загальний висновок експертизи, а у випадку виникнення розбіжностей виносять кілька висновків.

Керівник експертної установи (його структурного підрозділу) може виступати як судовий експерт відповідно до його експертної спеціальності.

Після завершення дослідження висновок експерта направляється слідчому тільки через керівника експертної установи. У такий же спосіб направляється повідомлення експерта про неможливість дачі висновку. Підпис експерта, що завершує висновок, засвідчується печаткою експертної установи або підрозділу відомчої служби. Висновок експерта із супровідним листом, підписаним керівником, направляється разом з дослідженими об'єктами слідчому, який призначив експертизу.

Якщо висновок експерта було дано поза експертною установою (на місці події, у суді), то він розглядається керівником установи після надходження матеріалів експертизи в установу. У випадку виникнення яких-небудь істотних зауважень, які виникли в керівника установи, він може сповістити про це слідчому (судді), який призначив експертизу.

Всі положення, що стосуються контролю керівника експертної установи за якістю висновку експерта, можуть бути віднесені до повідомлення про неможливість проведення експертизи, яке у необхідних випадках виносить експерт.

Організація проведення експертизи в декількох державних експертних установах.

Слідчий доручає проведення експертизи різним експертним установам тоді, коли для проведення дослідження необхідні експерти різних спеціальностей, тобто при призначенні комплексних експертиз. Прикладом може служити проведення комплексної експертизи по дослідженню ушкоджень на тілі і одязі потерпілого співробітником Науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України або Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, з одного боку, та співробітником бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України, з іншого боку.

При призначенні такої експертизи слідчий повинен направити копії постанови про призначення експертизи в кожну експертну установу. У постанові варто вказати провідну установу, і на її адресу направити об'єкти дослідження.

Керівники експертних установ організовують проведення експертизи. Якщо в постанові провідна установа не зазначена, то вона визначається за узгодженням між керівниками установ. Експерт провідної

установи призначається провідним у створюваній комісії і здійснює організацію проведення експертизи, координацію проведених досліджень і т. ін.

Висновок комплексної експертизи, підписаний всіма експертами – членами комісії, завіряють печатками керівники експертних установ.

Організація проведення експертизи приватним експертом.

Згідно зі ст. 75, 196 КПК України експертиза може проводитися не тільки в експертній установі, а будь-якою обізнаною особою. Відповідно до ч. 1 та ч. 4 ст. 7 Закону України „Про судову експертизу” експертизи можуть проводитися не працівниками державних судово-експертних установ.

Слідчий самостійно вибирає обізнану особу, компетентну у відповідній галузі знань і не зацікавлену у справі, після чого виносить постанову про проведення експертизи.

Компетентність експерта на етапі призначення експертизи встановлюється за допомогою зіставлення його характеристик із пропонованими професійними і кваліфікаційними вимогами. Якщо призначається експертиза, перелік яких встановлений Міністерством юстиції України, перевіряється наявність у фахівця свідоцтва про присвоєння йому кваліфікації експерта з відповідної спеціальності. Коли призначається експертиза, що не входить до вказаного переліку, перевіряється наявність в особи диплома про освіту, встановлюється стаж роботи за спеціальністю, авторитетність в певній галузі та інші відомості.

У постанові вказується прізвище обізнаної особи, якій доручається проведення експертизи. Після виклику особи в правоохоронний орган з'ясовується особистість, спеціальність і компетентність (за наявними документами), установлюється відношення до обвинувачуваного,

підозрюваного і потерпілого, вирішується питання про відсутність обставин, які можуть спричинити її відвід як експерта. Обізнаній особі вручається копія постанови про призначення експертизи, роз'яснюються права та обов'язки згідно зі ст. 77 КПК України, вона попереджається про кримінальну відповідальність за відмову від дачі висновку (ст. 385 КК України) і дачу свідомо неправдивого висновку (ст. 386 КК України), з'ясовується, чи має вона якісь заяви. Всі проведені дії відображаються в „Протоколі роз'яснення експертові його прав і обов'язків”.

У згаданому протоколі наводяться біографічні дані обізнаної особи, її адреса, посада, місце роботи, відомості про освіту, стаж роботи зі спеціальності, інші відомості, що характеризують компетентність, а також інформація про участь її як експерта в інших справах, якщо такі були. У протоколі відзначається, що обізнана особа залучена експертом у розслідуванні справі і їй вручена постанова про призначення експертизи, роз'яснені обов'язки і права, вона попереджена про кримінальну відповідальність. Додатково вноситься запис про знайомство (незнайомство) обізнаної особи з обвинувачуваним, іншими учасниками процесу, її незацікавленість в результатах справи. У висновку вказується, що експертові передана постанова про призначення експертизи і матеріали для її проведення. Протокол підписує експерт і слідчий.

Підпис обізнаної особи в протоколі відповідає моменту вступу її в процес як судового експерта. Після виконання експертизи висновок підписується експертом і направляється разом з дослідженими матеріалами слідчому.

Проведення експертизи за разовими договорами може мати місце в тих випадках, коли провести її в іншому порядку неможливо. При цьому в договорі повинні бути зазначені строки виконання експертизи, розмір винагороди експертові й порядок його виплати.

Приватний експерт має право на винагороду за проведене дослідження. При цьому складається договір, в якому повинні бути зазначені строки виконання експертизи, розмір винагороди експертові і порядок її виплати.

Організація проведення експертизи в державній експертній установі і приватним експертом.

Залучення обізнаної особи, яка не є співробітником державної експертної установи, як експерта може здійснюватися, як відзначено вище, за рекомендацією керівника експертної установи або з ініціативи слідчого. У цій ситуації одна копія постанови про призначення експертизи направляється в експертну установу разом з матеріалами для її проведення, а інша копія вручається приватному експерту після складання описаного вище „Протоколу роз'яснення експертові його прав і обов'язків”.

Незалежно від числа приватних експертів, їх посади, звання і т. ін. провідним експертом, який організовує дослідження, завжди є експерт – співробітник державної експертної установи. Висновок, даний за результатами проведеної експертизи, підписується всіма експертами і засвідчується керівником експертної установи.